

Foto: Gabor Hont

Schumanns liv var en kamp mot sjukdomens demoner

När Robert Schumann den 4 mars 1854 togs in på det privata sinnessjukhuset Endenich strax utanför Bonn avslutades hans musikaliska karriär. Till sjukhuset hade han kommit efter att ha försökt dränka sig i Rhen sex dagar innan. Floden rann genom Düsseldorf, där han bodde sedan drygt tre år. Schumann var 43 år gammal; de dryga två år han hade kvar att leva skulle tillbringas på sjukhuset. Om arten av den sjukdom som låg bakom hans självmordsförsök och slutliga psykiska upplösning, har det alltsedan 1800-talet rått oenighet. Men innan jag går in på den diskussionen, ska jag ge en översikt över hans liv och verk.

Schumanns far drev en affärsrörelse – förlag, bokhandel och översättarverksamhet – i Zwickau, en stad i västra Sachsen. Fadern var mån om att Robert, hans sjätte barn, skulle få en gedigen klassisk bildning, men musiken upptäckte Schumann väsentligen själv. Fadern dog när Schumann var 16 år. Schumann var mycket fäst

vid honom, men till modern var förhållandet mer komplicerat. Han separerades från henne som treåring. Hon hade drabbats av tyfoidfeber. Han kom att vistas nära två år hos en fru Rupius med familj. Senare talade han bara väl om fru Rupius. Enligt vissa, dock osäkra, källor led både fadern och modern av depressioner, liksom även Schumanns 14 år äldre syster Emilie. Hon ska ha tagit sitt liv vid 26 års ålder, men även här är källorna osäkra.

Efter studentexamen för Schumann till Leipzig för att studera juridik enligt moderns önskan. Men musikintresset tog snart över, trots moderns motstånd. Han intresserade sig också för skönlitteratur. Ett intresse som höll i sig; han blev i hög grad en litterär tonsättare.

Schumann strävade efter att bli pianovirtuos. Därför sökte han sig till den främsta pianopedagogen i Leipzig, Friedrich Wieck. Denne gav honom en grundläggande utbildning i pianospel samt husrum. Kontakterna med familjen Wieck ledde till två erfarenheter som fick en avgörande betydelse för Schumanns fortsatta liv: han ådrog sig syfilis genom en

NOTER PÅ HÖG

Robert Schumanns verk är fortfarande populära, och de som finns i tryck har ett samlarvärde, intygar man på Antikvariat Enhörningen, Lidingö.

»Han sökte också bot genom att hålla ner fingret i slaktvarmt oxblod ...«

kvinnor – i dagböckerna nämnd vid sitt förnamn Christel – som sannolikt var anställd i hushållet, och han träffade Wiecks äldsta dotter, Clara, nio år yngre än Schumann. Elva år senare, 1840 – då var syfilisen inte längre smittsam – blev de ett äkta par, trots enträget motstånd från Friedrich Wieck, som bara kunde forceras genom ett beslut av appellationsdomstolen i Leipzig. Clara blev en av sin tids främsta konsertpianister. Hon överlevde Robert med 40 år och gifte aldrig om sig. Det var ett kärleksfullt äktenskap, som begåvades med åtta barn, varav ett dog före två års ålder.

Det har ifrågasatts om det verkligen var syfilis som drabbade Schumann. I början av maj 1831 besvärades han av ett irriterande sår på frenulum. Det behandlades med »Narcissuswasser«, en beredning gjord på extrakt från narcissens lök, som alltsedan Galenos använts mot hudåkommor, däremot inte specifikt mot syfilis. Snart upphörde irritationen – »såret bra utan smärtor«, skriver han 13 maj i dagboken. I dagböckerna talar han om »Nemesis Divina« för att markera det ominösa i sin sjukdom. Det finns uppgifter om att Schumann berättat att han av läkare fått arsenikbehandling mot syfilis. För perioden 21–30 juni 1831 anger han i dagboken utan närmare förklaring »dåliga dagar« (»Böse Tage«). Anteckningen sammanfaller i tid med ett tänkbart sekundärstadium av syfilis.

Det intensiva övandet av pianospel ledde 1829 till värk och kramp i tredje, tidvis också fjärde, fingret på höger hand. Schumann försökte neutralisera fingret genom att låsa det i olika konstruktioner. Han sökte också bot genom att hålla ner fingret i slaktvarmt oxblood, men inget hjälpte. I dag har vi ställt diagnosen: fokal dystoni. En sjukdom som inte är okänd bland musiker. Populärt talar man om spel- eller musikerkramp. Pianister, cellister och gitarrister är särskilt drabbade. Den neurofysiologiska bakgrunden till sjukdomen är delvis oklar, men det handlar om en dysfunktion på cerebral nivå i samspillet mellan inkommande känsel- och motoriska impulser till samma finger. Det finns ofta både psykogena och hereditära inslag. Symtomen visar sig regelmässigt i likartade situationer. För Schumann blev resultatet att han skrinlade sina planer på att bli pianist – i stället blev han kompositör.

Schumanns dagböcker, som numera är tillgängliga genom en fullständig och vetenskapligt kommenterad utgåva, ger, särskilt för tiden fram till äktenskapet, en god bild av hans psykiska ohälsa. När Clara och han gift sig, beslöt de att skriva gemensam dagbok, vilket tyvärr hade en förtylligande effekt på anteckningarna.

Av dagböcker och andra källor framkommer att Schumann hade återkommande perioder av nedstämdhet, ångest med panikattacker och fobier samt psykosomatisk sjuklighet i form av yrsel och trött-

»Nästan en tredjedel av hans verk tillkom under de fem år som föregick intagningen på Endenich.«

SISTA VILAN
Den 4 mars 1854 togs Robert Schumann in på det privata sinnessjukhuset Endenich strax utanför Bonn. Han dog där två år senare.

het. Själv mordstankar förekom vid flera tillfällen.

Han plågades ofta av huvudvärk, vilken också kan ha haft en syfilitisk bakgrund. De psykiska symtomen ökade under 1833, 1844–46 samt från 1852. Yttre faktorer bidrog till dessa perioder av psykisk ohälsa. Den förstnämnda perioden föregicks av en äldre brors och en svägerskas död samt kroppslig sjukdom – sannolikt malaria. Den andra perioden började när Robert följde Clara på en strapatsrik konsertturné till Ryssland; den sistnämnda började under Schumanns olyckliga tid som orkesterledare i Düsseldorf, vilken jag ska återkomma till.

Fruktan för att bli galen förföljde Schumann. Det var inte en tillfällighet att han fascinerades av E T A Hoffmanns romangestalt Johannes Kreisler – kapellmästaren vars musikaliska besatthet gränsar till vansinne.

Till de psykiska symtomen fogades också alkoholmissbruk. Under ungdomsåren var Schumann periodvis berusad kväll efter kväll. Ofta vaknade han bakrusig, fylld av ruelse och självförakt. En kamrat minns att Schumann instruerat kyparen på sitt stamlokal att ständigt, utan föregående uppma-

ning, fylla på hans ölsejdel när den tömts. I flera dagboksanteckningar oroar han sig över att ha förlorat kontrollen över sitt drickande. Han var inte produktiv under berusning, men han menade att inspirationen kan stegras i bakruset.

När Friedrich Wieck tvingades argumentera i domstolen för varför han motsatte sig äktenskapet mellan Clara och Robert, anförde han bland annat den senares dryckenskap. Så påtalade han att Roberts dåvarande hyresvärdinna av den anledningen inte vågade betro honom med nyckel till porten, men påståendet förblev obestyrkt.

Schumann fortsatte att använda alkohol dagligen och i stor mängd även som gift, men hans alkoholvanor stabiliserades och kontrollen över dem ökade. När Clara var bortrest återföll han emellertid lätt i sitt gamla dryckesmönster. Han och Clara – de var ett för tiden mycket jämställt par – fann en speciell arbetsrytm tillsammans. Robert komponerade på förmiddagarna, då fick Clara avstå från att öva piano, eftersom det störde honom. Framåt kvällen gick Robert till krogen, där han drack starkt öl, företrädesvis bayerskt, och vin, ibland champagne (hans favoritdryck), och då kunde Clara sätta sig framför pianot.

Trots den omfattande alkoholkonsumtionen var Schumann idog och disciplinerad; hans verksamhet omfattade inte bara komposition utan också musik-

kritik. Han var en tid redaktör för en musiktidskrift. I de tidiga dagböckerna varvas återkommande redogörelser för krogbesök och dryckesomgångar med noteringar om arbete, konsertbesök och studier.

Ar 1831 publicerade Schumann sitt första opus, »Abegg-Variationen« för piano. Decenniet ägnade han huvudsakligen åt att komponera för det instrumentet i en särpräglad poetisk stil: virtuosa miniatyrer fogades samman till ett slags musikalisk mosaik, ofta med starka stämningskontraster. Som exempel kan nämnas »Kinderszenen« (opus 15) och »Kreisleriana« (opus 16). Det senare verket är ett musikaliskt porträtt av E T A Hoffmans ovannämnda romangestalt. Med tiden skulle Schumann verka inom så gott som alla musikaliska genrer. Han är en av musikhistoriens främsta liederkompositörer. Vidare komponerade han mycket kammarmusik med pianokvintetten i Ess-dur (opus 44) som höjdpunkt, konserter för piano, cello och violin, fantasier för soloinstrument och orkester, fyra storslagna symfonier, en opera (Genoveva, som nästan aldrig uppförs), körmusik, inklusive stora oratorier samt sakral musik. Han komponerade också för barn. Opusförteckningen upptar 148 verk, vilket ändå inte är hela omfattningen av hans produktivitet.

När man sökt belägg för att Schumann led av en bipolär psykisk sjukdom har man gärna pekat på ett cykliskt mönster i hans skapande med två kreativitetstoppar 1840 och 1849 samt ett år av improduktivitet, 1844. Men resonemanget får inte drivas för långt. Om vi ser på 1844 så dominerades den första halvan av det året av Roberts och Claras redan nämnda resa till Ryssland. Mot slutet av året började han arbeta på ett av sina stora oratorier, »Szenen aus Goethes Faust«.

Schumann var en delvis självlärd kompositör, vars kreativitet stegrades efter att han förvärvat färdigheter i en genre. Så följdes pianostyckena under 1830-talet av att han 1840 komponerade nästan enbart lieder. Sedan kom ett symfoniskt år 1841, följt av kammarmusik 1842; därefter en period med musikdramatiska verk. Mot slutet av sin karriär växlade han mellan olika genrer. Nästan en tredjedel av hans verk tillkom under de fem år som föregick intagningen på Endenich. Han komponerade ofta, särskilt på skisseringsstadiet, med stor hast; det förekom dock nästan alltid mer utdragna perioder av efterarbete. Ett berömt exempel är hans första symfoni från 1841, »Vårsymfoni«, som i ett första utkast skrevs under fyra dagar, men orkestreringen tog tre veckor.

Man har ofta framhållit att Schumanns sista år präglades av en konstnärlig förflackning, som förebådade hans psykiska upplösning. Bedömningen är orättvis. Hans sena produktion är visserligen ojämn, men den innehåller pärlor som »Märchenerzählungen« (opus 132) för piano, klarinett och viola, komponerad 1853. Hans violinkonsert från samma år sällades bort av Clara och den unge vännen, violinisten Josef Joachim, när de ställde samman den första, postumt publicerade, utgåvan av Schumanns verk, därför att de inte tyckte den höll måttet. Den åter-

SIJÄLS-DOKTORN

Dr Franz Richarz, chefsläkare på sinnessjukhuset Endenich, var sparsam med tvångsåtgärder. Men patienten Robert Schumann var tidvis så våldsam att han måste kläs i tvångströja.

upptäcktes på 1930-talet. Inte minst den långsamma – och kortaste – satsen har en stor skönhet med en spröd solostämma som avtecknar sig mot en återhållsen orkester.

De två åren före Schumanns självmordsförsök hoppade sig problemen för honom. Hans tid som orkesterledare i Düsseldorf var ett stort misslyckande. Han hade svårt att kommunicera med orkestern; något som hans närsynthet bidrog till. Men därutöver var han inbunden och socialt osäker; vid flera tillfällen tycktes han mentalt frånvarande. Det hände att han tappade dirigentpinnen. Man hade invändningar mot hans repertoar. Till slut tvingades han under förödmjukande former avstå från att leda orkestern när det gällde andra verk än hans egna. Sommaren 1853 hade han övergående hörselproblem – han hörde enstaka toner eller att musiken skar som knivar. Liknande symtom hade han haft vid flera tillfällen sedan 1837. Sannolikt rörde det sig om syfilitiska symtom. Under januari 1854 tedde han sig alltmer labil. Han var forcerad, ibland nästan extatisk. I början av februari återkom hörselvillor; han hörde tonen A. Villorna blev till himmelsk musik, som han nedtecknade i noter. Senare hörde han anklagande demoner. Psykosen fick en depressiv framtoning med starka skuldkänslor. Han såg sig som en brottsling. Han ställdes under uppsikt i hemmet men rymde i ett obehagat ögonblick. Från en av broarna över Rhen klev han ut i vattnet. En fiskare räddade honom.

Första tiden på Endenich var Schumann tidvis så våldsam att han måste kläs i tvångströja, trots att chefsläkaren, dr Franz Richarz, annars var sparsam med tvångsåtgärder. Ibland vägrade han äta, därför att han trodde att maten var förgiftad, men det rörde sig inte om någon systematisk självsvält. Framåt hösten 1854 inträdde dock en lång tid av förbättring. Han kunde komponera och skriva brev. Men han var isolerad. Dr Richarz förbjöd nämligen Clara och familjen att besöka honom, eftersom han fruktade att det skulle leda till nya självmordshandlingar. Schumann mottog dock besök av vissa vänner som Johannes Brahms och Josef Joachim. Sommaren 1855 började en ny period av gradvis försämring. I april 1856 brände han det han producerat på Endenich. Sedan tacklade han snabbt av; han avled den 29 juli 1856.

Dr Richarz utförde obduktionen. Hans iakttagelser motsvarar vad man kunde förvänta vid paralyse générale, vilket också var hans diagnostiska slutsats. Bland annat noterade han att det fanns sammanväxningar mellan hårda hjärnhinnan och skallbenet samt att de mjuka hjärnhinnorna var starkt förtjockade. Den inre hinnan hade också vuxit samman med stora hjärnans barksubstans. Således observationer som tyder på syfilitisk meningit. Han noterade också en omfattande destruktion av hjärnvävnad. Vid den tiden var paralyse générale en känd sjukdom, men dess samband med syfilis var ännu inte klarlagt.

I nutida diskussioner om Schumanns psykiska ohälsa har diagnosen bipolär affektiv sjukdom ställts

FRUNS UTGÅVA

Schumanns hustru Clara redigerade denna utgåva från 1844 av makens berömda piano-kvintett. Detta exemplar fotograferat på Antikvariat Enhörningen, Lidingö.

ÄKTA KÄRLEK

Den nio år yngre Clara Wieck blev Schumanns hustru i ett kärleksfullt äktenskap som begåvades med åtta barn. Clara var en framstående konsertpianist och överlevde sin make med 40 år.

mot hjärnsyfilis. Men dessa ståndpunkter är var för sig alltför ensidiga och exkluderande. Schumann led av såväl ett bipolärt syndrom som hjärnsyfilis. Den affektiva grundsjukdomen kom att påverka hur hjärnsyfilisen yttrade sig. Stöd för denna slutsats får man i psykiatrisk och neurologisk litteratur från den tid då syfilisens sena stadier alltjämt var aktuella. I »Det mänskliga själslivet« från 1924 redogör Bror Gadelius för den paralytiska demensens skiftande former: megalomani, långsamt fortskridande förfäclning eller depressiv förstämning samt exaltation, ibland också en cyklisk växling mellan de två senare formerna. Han framhåller självmordsbenägenheten vid de depressiva förloppen av sjukdomen samt att konstitutionella faktorer avgör sjukdomsbilden. En liknande uppfattning finner man i en klassisk lärobok i neurologi, »Brain's

Diseases of the nervous system«, där det heter om hjärnsyfilis: »The symptom taken by the mental disorder, however, doubtless depends upon the patient's mental constitution.«

Dr Richarz hindrade inte Clara från att besöka den döende Robert. Hon kom till Endenich den 27 juli 1856. Han var svårt medtagen och mumlade obegripligt. Hon trodde att han talade med andevärlden. Han kunde inte styra sina rörelser, ändå försökte han lägga armen om henne. Hon återkom efter två dagar – men för sent.

Lars Sjöstrand

psykiater och beroendeläkare
larsocsjostrand@gmail.com

LÄS MER Referenslista <http://larkiv.lakartidningen.se>